

ПОВЕРНЕННЯ ВЕЛЕТНЯ

Наталя Мархайчук

Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. : монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / С. А. Таранушенко ; упоряд. О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь ; передм. С. І. Білоконя ; підготовка тексту та прим. О. О. Савчука, М. М. Красикова ; авт. післямови та наук. ред. М. М. Красиков. — Х. : Видавець Савчук О. О., 2011. — 692 с., 702 іл. — (Серія «Слобожанський світ», вип. 1).

Спочатку колектив упорядників у складі О. Савчука, М. Красикова, С. Білоконя у 2009–2010 роках незначним накладом видав у Харкові в серії «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини»¹, що її започаткував Обласний центр народної творчості, двотомник праць визначного представника харківської мистецтвознавчої школи 20–30-х років ХХ ст., українського вченого і пам'яткоохоронця Стефана Андрійовича Таранушенка (1889–1976), а 2011 року з'явилося видання в одному томі, значно доповнене як текстовими, так і ілюстративними матеріалами. І хоча наклад цієї книги теж невеликий (500 примірників), фахівці можуть придбати її або ознайомитися з нею в бібліотеках.

Сьогодні відомо, що сформовану на межі ХІХ–ХХ ст. стараннями викладачів Харківського університету (насамперед проф. Ф. Шміта)² харківську мистецтвознавчу школу, на жаль, очікувала скрутна доля. У середині 1930-х років її було нещадно зруйновано за звинуваченнями в участі її кращих представників у контрреволюційній організації наукових і музейних працівників, діяльність якої нібито була спрямована на повалення в Україні радянської влади. Попри реабілітацію в 1958 році всіх засуджених за цією явно сфабрикованою справою, відновлення в Харкові колишньої слави знищеної мистецтвознавчої школи так і не сталося — фактично жоден з фігурантів справи до міста, у якому довелося пережити найжахливіші місяці життя, не по-

вернувся — спочатку через заборону судової Трійки мешкати в Україні, а згодом, імовірно, за власним розсудом.

Одним з учасників тієї сумнозвісної справи був С. Таранушенко. На момент затримання (14 жовтня 1933 р.) він обіймав посаду директора харківського Музею українського мистецтва, що, безперечно, вплинуло на приписування йому однієї з головних ролей у псевдоорганізації під назвою «Російсько-український фашистський блок». Відбувши несправедливе покарання, С. Таранушенко не лише не втратив сили до життя, але й, попри втрату більшої частини своїх архівів, якнайшвидше прагнув повернутися у професію. Долею йому було відведено ще три з половиною десятиріччя для невтомної роботи на мистецтвознавчій ниві, коли, за влучним виразом С. Білоконя, «впевненою рукою майстра він творив широко закроєні праці»³. І всі ті роки, відчуваючи тугу за п'ятнадцятиліттям активного наукового життя в Харкові, він не переставав бути відданим Слобожанщині — С. Таранушенко до останніх днів використовував слобожанську «говірку», а для ґрунтовних наукових розвідок обирав теми, до розробки яких підходив у той період життя, який сьогодні прийнято іменувати «харківським».

Протягом останніх десятиліть наукова спадщина представників харківської мистецтвознавчої школи першої половини ХХ ст. викликає підвищений інтерес у дослідників історії українського мистецтвознавства. Спадок

С. Таранушенка не є винятком. Відтак, доволі жаданим у середовищі краєзнавців, мистецтвознавців, культурологів стало видання доробку вченого, яке містить, як зазначено в анотації, «бібліографічні раритети, що жодного разу не перевидавалися, низку архівних матеріалів, а також праць сучасних дослідників»⁴. Том фактично цілком охоплює результати наукової діяльності С. Таранушенка 1918–1932 років — періоду, що став основоположним для становлення його дослідницького генія.

До книги увійшли розвідки, написані в Харкові протягом зазначених 14 років. Сьогодні у фондах наукових бібліотек країни зберігаються примірники цих праць, що, з огляду на значне часове дистанціювання, уже давно стали бібліографічною рідкістю. Окремі з них, як-от «Хата по Єлисаветинському пр. під ч. 35 в Харькові», є цікавими зразками українського книжкового мистецтва першої третини ХХ ст., а тому зберігаються у спеціалізованих книгосховищах з обмеженим доступом. Тепер, коли праці вітчизняних дослідників спрямовуються до об'єктивного висвітлення «білих плям» історії української культури, коли дедалі нагальнішим стає розкриття мало відомих сторінок історії українського мистецтвознавства, музеєзнавства чи етнології, видання О. Савчука з'являється саме на часі. Воно покликане не лише зробити доступними маловідомі праці С. Таранушенка, але й донести до читача багатогранні обшири його професійної діяльності, чому сприяє обрана упорядниками структура збірки.

На початку тому, після змістовної вступної статті С. Білоконя, подано п'ять монографій С. Таранушенка, розміщених у хронологічному порядку. У додатках на кожну з них розміщено рецензії М. Голубця, В. Січинського, Д. Щербаківського та інших провідних науковців свого часу. Рецензії, крім викладення думок їхніх авторів з приводу конкретної праці харківського автора, окреслюють місце його поста-ті в українському мистецтвознавстві, указують на значення його праць у творенні історії українського мистецтва. Для авторів рецензій

С. Таранушенка — «знаючий і енергійний дослідник українського мистецтва»⁵ (Д. Щербаківський), який підходить до пам'яток «наскрізь серйозно»⁶ (В. Січинський), «фахово і дбайливо»⁷ (М. Голубець), «з цілком науковою метою»⁸ (В. Січинський). У кожній рецензії зазначається роль С. Таранушенка в тогочасному українському мистецтвознавстві. Зокрема, вказується, що ним «закладається <...> фундамент, на якому в будучині може розвинутиися ціла наука про українське хатне будівництво»⁹ (В. Січинський), що він «вводить нові методи — методи мистецького підходу до творів селянського будівництва»¹⁰ (Д. Щербаківський), що його праця «дає читачеві посмак справжнього відкриття, тим ціннішого, що використаного з основним знанням справи й зрозумінням для вартости відкритого пам'ятника»¹¹ (М. Голубець).

Будучи вимогливим до себе, С. Таранушенка, як зауважують усі дослідники його наукової спадщини, залишався таким і по відношенню до інших. Це засвідчують уміщені у збірці написані ним рецензії на праці, видані в Києві, Москві, Полтаві, Львові, Жовкві, Кам'янці-Подільському, Празі. Крім значного географічного розмаїття, що доводить обізнаність автора рецензій у наукових новинках з проблем української культури та мистецтва, вражає і різнобічність інтересів, і величина статей, праці яких було обрано для рецензування (Хв. Вовк, В. Січинський, А. Лушпинський та ін.).

У рецензіях С. Таранушенка залишається вірним своєму життєвому кредо, за яким він «ставив інтереси науки вище за особисті»¹². Зокрема, у констатуючій частині рецензії (написаній 1919 р.) на невелику працю свого земляка та майже однолітка М. Рудинського «Архітектурне обличчя Полтави», тридцятидворічний учений стверджує, що «не суто наукові завдання ставив собі автор... Мета його інша — поділитись своїми враженнями од полтавських пам'яток, розкрити читачам — найперше своїм полтавцям — очі на красу пам'яток, що їх оточують... І це в значній мірі

вдалося Рудинському»¹³. Проте підійшов до такого в цілому позитивного висновку Стефан Андрійович шляхом ретельного, скрупульозного аналізу хиб та погрішностей колеги. Він справедливо вказав на те, що автор «не присвятив хатам і пари рядків»¹⁴, «не пробує приводити порівнянь, а обмежується — в двох-трьох випадках — простим твердженням»¹⁵, не наводить «ніяких документальних даних, які б засвідчили...»¹⁶ і т. д. До того ж, розуміючи, що «значна частина дефектів книжки пояснюється провінціалізмом Полтави ... (у Полтаві майже неможливо дістати серйозну книжку по мистецтву, і читач мусить жити лише “популярною” літературою)»¹⁷, як серйозний науковець він не дарує авторові, що «йому осталась невідомою навіть така класична й блискуча праця, як “Ренесанс і бароко” Вельфліна»¹⁸, «що автор слабо ознайомлений також і з історією нашого старого будівництва»¹⁹ тощо. Проте його зауваження, попри доволі вимогливий тон, зазвичай мають конструктивне спрямування, оскільки пишуться не заради «голої» критики, а задля віднайдення істини. Наприклад, у тексті рецензії С. Таранушенка вдається до полеміки, що «немає необхідності припускати, що існуюча тепер ц. Спаса — пам'ятка 17 ст. Можна б було припускати, що той північний притвор прибудовано в 1706 р., коли перенесено було ц. на нове місце..., але тоді трудно буде зрозуміти, чому притвор з північної сторони... зберігся настільки краще за церкву... Левицький подав... дані про церкву... Порівнявши розміри Спаської ц. з розмірами хоч би опублікованих проф. Павлуцьким у “Древностях України” церков, побачимо, що Спаська ц. одна з самих просторих церковних будівель на Україні... Найпевніше діло було так: стару трьох або й п'ятиверху церкву в 1811 р. пересипали і, вибравши кріпке ще дерево, збудували на місці північного притвору нову одноверху ц. Коли так, то ясно, що церкву Спаса треба признати пам'яткою початку 19 в. і у всякому разі не 17 в.»²⁰. Як бачимо, С. Таранушенка не просто вказує на припущені автором неточності, а й демонструє, як для

досягнення науково обґрунтованого результату слід було розгортати думку, якою методологією послуговуватися.

Надзвичайно цікавим для читача має стати й уміщений одразу за текстом вищезгаданої рецензії додаток — стаття С. Таранушенка, написана 1962 року (уже після смерті М. Рудинського), «М. Я. Рудинський як мистецтвознавець». Автор констатує, що до М. Рудинського Стефан Андрійович мав тепле, приязне ставлення. Від перших рядків, де читаємо, що «Михайло Якович Рудинський був обдарований природою щедро й різностороннє, а до того ж він визначався колосальною працездатністю»²¹, до останніх червоною ниткою проходить висловлена словами самого ж М. Рудинського ідея, що він «прагнув правди в громадському й особистому житті і високо розумів свої обов'язки»²². У написаному більш як через сорок років після попередньої рецензії тексті С. Таранушенка знову згадує працю «Архітектурне обличчя Полтави», називає її «книжечкою» та вказує, що в ній «автор намагається відшукати характерні риси в архітектурному обличчі Полтави і простежити їх еволюцію, яку він розглядає як органічний процес»²³. Безперечно, цей невеличкий текст, особливу вартість якого складає той факт, що він публікується вперше, є безцінним штрихом до портрета «велетня мистецтвознавства». Не менш цікаві грані С. Таранушенка-науковця розкривають і його рецензії на праці В. Січинського, А. Лушпинського, А. Скворцова та інших авторів, де, незалежно від статусу дослідника, С. Таранушенка безпомилково вказує навіть на незначні прорахунки та хиби видань.

У збірці С. Таранушенка також уміщено дві статті з історії архітектури, три з книгознавства, п'ять розвідок з мистецтвознавства, десять з музейної справи та окремі публікації про творчість визначних діячів українського мистецтва XIX — першої третини XX ст. (Т. Шевченка, Г. Нарбута, В. Кричевського, П. Мартиновича, В. Касіяна). Усі вони віддзеркалюють строкату картину наукових інтересів автора в харківський період.

На особливу увагу заслуговують розділи ілюстрацій та довідкових матеріалів до попередньої частини. Наукова вартість їх полягає не лише в тому, що тут в повному обсязі презентовано ілюстрації, схеми та креслення до текстів С. Таранушенка. Важливим є й те, що тут розміщено з півсотні світлин до біографії науковця, більшість з яких публікується вперше (родинні фотографії, фотокопії основних архівних документів, невідомі екслібриси (у тому числі роботи О. Кульчицької з архіву С. Білоконя)), значно розширюючи уявлення про його життя і творчість. Крім того, науковий апарат містить вичерпний перелік розміщених ілюстрацій, скрупульозно зроблені іменний, предметний та географічний покажчики. Усе це переконливо доводить високий науковий рівень проведеної упорядниками роботи.

Своєрідною «перлиною» тому є есеїстична післямова М. Красикова «Виклик Таранушенка», де автор, свідомо відкидаючи традиційні

підходи та уникаючи викладення відомих фактів творчої біографії С. Таранушенка, створює концептуальний портрет Майстра. Широкими, розмашистими «мазками» М. Красиков змальовує фундаментальну постать «*безфасадної* людини», яка була «моральною скелею» й усе життя прагнула «*постійно відчувати обов'язок перед Мистецтвом за те, що воно тобі відкрило*»²⁴ [курсив та пожирнення наші. – Н. М.].

На наше переконання, рецензований збірник є значним кроком у вивченні маловідомих сторінок історії українського мистецтвознавства. Справа, розпочата першим випуском із серії «Слобожанський світ» видавництва О. Савчука, обов'язково має бути продовженою, оскільки, здається, своєї черги вже чекає спадок Дмитра Петровича Гордєєва, Всеволода Максимовича Зуммера та інших учених, чия наукова спадщина складає безцінний фонд українського мистецтвознавства.

¹ Див.: *Таранушенко С. А.* Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії / С. А. Таранушенко; упоряд. О. О. Савчук, С. І. Білокінь; прим. О. О. Савчука, М. М. Красикова; наук. ред. М. М. Красиков; передм. С. І. Білоконя; прим. О. О. Савчука. – Х.: АТОС, 2009. – 432 с. – (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини», вип. 4); *Таранушенко С. А.* Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: ілюстрації та довідкові матеріали / С. А. Таранушенко; упоряд. М. М. Красиков, О. О. Савчук; наук. ред. та автор передм. М. М. Красиков. – Х.: АТОС, 2010. – 202 с. – (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини», вип. 5).

² Див.: *Павлова О. Г.* Становлення мистецтвознавчої думки в Харкові в другій половині XIX – початку XX ст. / О. Г. Павлова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2005. – № 701. – Вип. 37. – С. 18–26. – (Серія «Історія»).

³ *Таранушенко С. А.* Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, до-

відкові матеріали / С. А. Таранушенко; упоряд. О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь; передм. С. І. Білоконя; підготовка тексту та прим. О. О. Савчука, М. М. Красикова; авт. післямови та наук. ред. М. М. Красиков. – Х., 2011. – С. 14.

⁴ Там само. – С. 2.

⁵ Там само. – С. 232.

⁶ Там само. – С. 230.

⁷ Там само. – С. 239.

⁸ Там само. – С. 230.

⁹ Там само. – С. 231.

¹⁰ Там само. – С. 233.

¹¹ Там само. – С. 239.

¹² Там само. – С. 255.

¹³ Там само. – С. 207.

¹⁴ Там само. – С. 205.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. – С. 206.

¹⁷ Там само. – С. 207.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 206.

²¹ Там само. – С. 207.

²² Там само. – С. 208.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С. 282–283.